

Պ Ա Տ Մ Ա-Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏՆՐՑԱՆ

(Փոխառնող Արտատպան քնմի)

ՀԱՄԱՌՈՒՄՈՑ ՊԵՏԱԿԱՆ ԵԿԵՆՐԿ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ա. Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻ

Եղ հասած պատմական տեղեկությունների համաձայն, Երեվանի եկեղեցիների շինությունը կապվում է Նահապետ կաթողիկոս Ուռհայեցու (1691—1705) անվան և գործունեության հետ:

Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցին այս մասին վկայում է, որ զորեթէ յերկիրս Երեանու որքան քարաշէն եկեղեցիք կան՝ ըստ մեծի մասին ի սմանէ (Նահապետ կաթողիկոսէ—Վ. Վ. Տ.) են շինեցեալք¹:

Երևան քաղաքի ամեն մեկ թաղը ունեցել է իր եկեղեցին, Այս երևույթը հատուկ է եղել նաև հայաբնակ շատ կենտրոնների համար:

Հին Երևանի վեց մեծ թաղամասերը ունեցել են իրենց թաղային եկեղեցիները:

Սագումով ֆրանսիացի, բայց դաստիարակություն և գործունեություն և ուսումնական ի վան ի վանովի Շոպենը (1798—1820), նշանավոր հնագետ և կովկասագետ պատմաբան, որը 1828 թվականի ուսուպարսկական պատերազմից հետո եղել է գորավար Պասկևիչի մոտ պաշտոնյա, որպես ռուսական նահանգա-ի եկամուտների և արքունի գույքերի կառավարման նախագահ, գրել է Ռուսաստանին միացված Արևելյան Հայաստանի մասին ուսման մի ուսումնասիրու-

թյուն՝ ռուսական նահանգի պատմությունը Ռուսական կայսրության հետ միացման ժամանակաշրջանում, որը մասնագետ պատմաբանների կարծիքով կարևոր աղբյուր է ժողովրդի Հայաստանի պատմության համար: Շոպենի այս արժեքավոր աշխատությունը, հրատարակված Պետերբուրգում 1852 թվականին, վկայում է, որ այդ ժամանակ Երևանում կային վեց հայկական եկեղեցիներ՝ 1. Ս. Պողոս-Պետրոս, 2. Ս. Սարգիս, 3. Ս. Հովհաննես, 4. Ս. Կաթողիկե, 5. Ս. Գեղորդ, 6. Ս. Անանիա առաքյալ (Ս. Զորավոր)²:

Մայր Աթոռի միաբան և հայտնի բանասեր Հովհաննես Եպիսկոպոս Շահաթունյանցը նույնպես վկայում է, որ հին Երևանի վեց հայկական թաղամասերում կային 8 եկեղեցիներ հետևյալ հերթականությամբ: 1. Ս. Կաթողիկե, 2. Ս. Պողոս-Պետրոս, 3. Ս. Անանիա առաքյալ (Ս. Զորավոր), 4. Ս. Հովհաննես Մկրտիչ, 5. Ս. Գեղորդ (Զորագյուղի Անապատում), 6. Ս. Հակոբ, 7. Ս. Սարգիս, 8. Ս. Սիմեոն (Նորք)³:

² Իվան Ի. Շոպեն, ռուսական նահանգի պատմությունը Ռուսական կայսրության հետ միացման ժամանակաշրջանում, Պետերբուրգ, 1852, էջ 468:

³ Հովհաննես Եպիսկոպոս Շահաթունյանց, «Ստորագրություն Կաթողիկե էջմիածնի և հինգ դասուսն Արարատայ», Ս. էջմիածին, 1842, Բ, էջ 141—150:

¹ Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցի, ռուսագր, Վաղարշապատ, 1873, էջ 26:

Շոպենի հաղորդածի և Շահաթունյանցի վկայության միջև հակասություն չկա, որովհետև Շահաթունյանցը Ձորագյուղի երեք փոքր եկեղեցիները հիշատակում է Ս. Սարգսի անվան տակ:

Մայր Աթոռի միաբան Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանը, որը հեղինակն է բազմաթիվ պատմական, տեղագրական արժեքավոր աշխատությունների, իր «Գեղարքունիք» գրքում հիշատակում է, որ 1862 թվականին Երևանում կային 1234 տուն հայեր, որոնք ունեցել են 7 եկեղեցի. 1. Ս. Սարգիս, 2. Ս. Պողոս-Պետրոս, 3. Ս. Կաթողիկոս, 4. Ս. Հովհաննիս, 5. Ս. Ջորափոր, 6. Ս. Սիմեոն և Ս. Գևորգ Նորքի թաղերի⁴, Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանը իր հիշատակած Նորքի Ս. Գևորգ եկեղեցու հիմնարկությունը կապում է Գևորգ Գ կաթողիկոսի անվան հետ 1867 թվականին:

Հետագայում Հ. Ղ. Ալիշանն իր «Այրարատ» պատմական աշխատության մեջ (էջ 311—316), ինչպես նաև Հ. Ս. էփրիկյանը իր «Բնաշխարհիկ բառարան»-ում (էջ 663—671), խոսելով հին Երևանի եկեղեցիների մասին, կրկնում են նախորդ երեք աղբյուրները:

Մեր օրերին ևս Երևանի եկեղեցիների մասին դեռ են սովորական բանասերներ և պատմաբաններ: Այսպես, Երվանդ Շահադիզը իր «Հին Երևանը» աշխատության էջերում մանրամասնորեն գրում է հին Երևանի եկեղեցիների մասին⁵, Նորբոս, Երևանում 1959 թվականին Ք. Խ. Հակոբյանը հրատարակեց «Երևանի պատմությունը» աշխատությունը, որտեղ հեղինակը խոսում է նաև Երևանի եկեղեցիների մասին⁶:

Թեև Երևանի եկեղեցիների մեջ ամենահինը Ս. Անանիա առաքյալի եկեղեցին է, հավատացյալների մեջ ծանոթ Ս. Ջորափոր անվան տակ, սակայն նախ պետք է խոսել Ս. Սարգիս եկեղեցու մասին, որովհետև վերջինս եղել է և է Երևանի եկեղեցիների մեջ աթոռանիստը:

Երևանի հնագույն թաղերից մեկն է եղել Ձորագյուղը, որը կոչվում է նաև Խնկելո ձոր, ըստ Զաքարիա սարկավագի վկայության⁷:

Ձորագեղի տեղը այժմյան Երևանի Կոմսոմոլսկ փողոցն է, որտեղ գտնվում է Ս.

Սարգիս եկեղեցին, Հրազդանի ձախ ափին, քաղաքի հյուսիս արևմտյան մասում:

Կաթողիկոսները Ձորագյուղում շինել են Հայրապետանոց, այն պարսպապատել են, ինչպես նաև կառուցել բուրգեր: Այս Հայրապետանոցը ծառայել է որպես իշխան կամ նոր բառով Երևանի Վեհարան, կաթողիկոսների համար, երբ վերջիններս հովվական այցելության համար և կամ այլ առիթներով էլ միաժամանակ գալիս էին Երևան և իշխանում Ձորագյուղի իրենց սեփական Հայրապետանոցում, որը գտնվելիս է եղել «ի սարահարթի աստի» Ձորագեղի Անապատ կոչեցեալ տեղին՝ որ է իշխան կաթողիկոպոս Աթոռոյ էլ միաժամանակ⁸:

Ձորագյուղի Հայրապետանոցին կից եղել են նաև միաբանների համար առանձին սենյակներ և վանատուն՝ Անապատ անվան տակ:

Ձորագյուղում եղել են նաև, բացի Ս. Սարգիս եկեղեցուց, ևս երկու մատուռներ՝ Ս. Գևորգ և Ս. Հակոբ:

Ս. Սարգիսը եղել է թաղային ծխական եկեղեցի, կառուցված «ի նահապեա կաթողիկոսէ»⁹, իսկ Ս. Հակոբը եղել է գաղթական վաճառականների եկեղեցին: Այս եկեղեցին գտնվել է «ի հիսիսակողմն» նույնպես ի վերայ նույն քարափան ձորոյն, յորում է եկեղեցի Սրբոյն Տակոբայ Հայրապետի, կառուցեալ ի վերայ յորից սեանց որմունք ի հասարակ քարանց և ի հողոյ, իսկ սինքն և կամարքն հանդերձ առաստաղօք ի թրծեալ աղիւսոյ¹⁰:

Ձորագյուղի Ս. Գևորգ փոքրիկ եկեղեցին, Շահաթունյանցի վկայությամբ, սգոր շինեալ յառաջագոյն՝ Թերեա յնղիաղար կաթողիկոսէ՝ զոր զկին ի մերում ժամանակի Դաւիթ կաթողիկոս էնէկեթեցի նորոգ հիմնարկութեամբ ետ կառուցանել հանդերձ ներքնատամբ ի վիմի անդ¹¹, Այս եկեղեցին հանդիսացել է վանական եկեղեցի, այսինքն կաթողիկոսների և նրանց փոխանորդների եկեղեցի:

Ձորագյուղի իշխան-Հայրապետանոցը կառուցել է Նահապետ Ռուհայեցի կաթողիկոսը 1690-ական թվականներին, իսկ Ս. Սարգիս եկեղեցին՝ ավելի հին մատուռն վրա:

Հետագային, 1769 թվականից հետո, Հակոբ կաթողիկոսը վերանորոգում է այն, «Երեսեաց (Հակոբ Շամախեցի—Վ. Վ. Տ.) և Հայրապետանիստս, և պատեաց բարձրաբերձ պարսպօք և բրգօք՝ արպէս այժմ նըս-

⁴ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատյանց, «Գեղարքունիք», Վաղարշապատ, 1896, էջ 7:

⁵ Երվանդ Շահադիզ, «Հին Երևանը», Երևան, 1931, էջ 187—218:

⁶ Ք. Խ. Հակոբյան, «Երևանի պատմությունը», Երևան, 1959, էջ 245—252 և 260—262:

⁷ Զատուրտ Սարկավագ, «Պատմագրություն», Էջմիածին:

⁸ Շահաթունյանց, հիշված աշխատությունը, էջ 146:

⁹ Նույն տեղում, էջ 148:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 147:

¹¹ Նույն տեղում:

տին հայրապետը ի գնալն իւրեանց յԵրեւան»¹²։

Զորագլուղում, բացի վերոհիշյալ շենքերից, Մայր Աթոռն ունեցել է ընդարձակ այգիներ, բանջարանոց։

Ի՞նչ գրութեան մեջ և ինչպիսի՞ն է եղել Զորագլուղի Անապատը։ Այդ մասին մեզ տեղեկութիւններ է հաղորդում Քաղիաղյանցը իր «Ճանապարհորդութիւն ի Հայաստան» գրքով։ «Անապատ Զորագլուղայ՝ զոր հսկարածոն համարիմ կալուած Կաթողիկոսարանին, ի վերայ Մեծի Սեպհոյն կառուցեալ, ապարանք իմն է համարելի, քան զհոգևորականդ՝ Անապատ։ Դիրք նորա, առաջանք, յուրք պարտէղ զառաջինս, և ամենայն վայելչութիւն դաշտին ընթերակայ, և դետոյն խոխոջին, բնակարան երջանկութեան Սուլթանի Քուրքաստանի յօրինեն զնա ո՛ւր թէ աշխարհատեաց վանականին»¹³։

Քաղիաղյանցն իր գրքում Զորագլուղի Անապատը նկարագրելուց հետո, մեզ հաղորդում է տեղեկութիւններ նաև Զորագլուղի Անապատի եկեղեցիների մասին. «Երեք եկեղեցիք են ի սմա. մին յատկապէս անուանեալ Սուրբ Սարգիս՝ պատկանի ժողովրդեան Զորագլուղայ և Կարևոյ. երկրորդն Անապատ՝ մատուռն փոքրիկ, ուր առաջնորդ Երևանայ՝ ախնիքն Կաթողիկոսն Հայոց, կամ յաջորդ նորա կատարեն զառնին աղօթս իւրեանց, իսկ երրորդն Սուրբ Յակովբ, որ է ի միւս բուն Անապատին, առորով էր ի հնումն աւերակ ինչ ապարանից, և ի միջի նոցա աշտարակ հզօր, զոր յետոյ զկնի յաղթութեան ռուսաց կործանեցին և մաքրեցին զտեղին, յարմարելով զայն պարտէղ խաւարտից ի պէտս յաջորդի Երևանայ»¹⁴։

Ժէ դարի վերջերից մինչև 1835 թվականը Ս. Սարգիս եկեղեցու մասին մենք չենք գտնում այլ հիշատակութիւն։

1834 թվականին Երևանի թեմի փոխանորդ է նշանակվում Շահխաթունյանցը, ինչպես այդ մասին հաղորդում է Սեդրակյան սրբազանը. «Սինոդի անդամակցութեան մեջ մտնելուց հետո, Շահխաթունյանը շուտով նշանակվում է Երևանի վիճակի առաջնորդական փոխանորդ կամ յաջորդ, ուր մնում է 18 ամիս, 1834—35 թ. ընթացքում»¹⁵։

Դիտնական և գործունյա առաջնորդական փոխանորդ Հովհաննես վարդապետ (եպիս-

կոպոս) Շահխաթունյանցը հիմնովին վերանորոգութեան է ենթարկում նահապետ կաթողիկոսի կառուցած Ս. Սարգիս եկեղեցին. «Իսկական եկեղեցի ժողովրդոցն յանուն Սրբոյն Սարգիս զօրավարի՝ շինեալ ի նահապետ կաթողիկոսէ, այլ յաղագս կարի հնութեանն և վտանգաւոր գոյոյն աղօթաւորացն ի նմա ժողովրդոց ըստ խաբիսոյ շինուածոյն՝ յամի 1835, ի ժախնակի պաշտաման մերում հոգևոր արցելութեամբ տուաք քակել զայն ըուրոպիկն ի հիմանց՝ հրամանաւ Վահագա Կաթողիկոսին, և նոր ի նորոյ ի նոյն տեղուց ընդարձակ ևս հիմնադրութեամբ տուաք կառուցանել զորմունսն՝ որոյ շէնք հանդերձ շորս սեամբք ի տաշածոյ և ի հասարակ քարանց և ի կրոյ, հասանի գրեալ թէ ի կատար յայս ամ»¹⁶։

Արդարև, Ս. Սարգիս եկեղեցին կառուցվի է շորս սյունների վրա, զմերթադարձ է, ունի մեկ սեղան, երկու ավանդատուն, եկեղեցին իր մեջ կարող է ընդգրկել 1 000 հավատացյալ։

1836 թվականի «Պոլսեմիա»-յի համաձայն, Ռուսաստանում Հայ եկեղեցին ուներ վեց թեմ՝ 1. Նախիջևանի և Բնասարախայի, 2. Աստրախանի, 3. Երևանի, 4. Վրաստանի, 5. Ղարաբաղի և 6. Շիրվանի։ «Պոլսեմիա»-ն սահմանում է յուրաքանչյուր հայ թեմի ընդարձակութիւնը։ Մեծ թեմերից մեկն էր Երևանի կամ Արարատյան թեմը։ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, ըստ հին սովորութեան, համարվում էր Արարատյան թեմի առաջնորդը։ Թեմը կառավարվում էր կաթողիկոսի փոխանորդի ձեռքով, որը նրստում էր Երևանում, Ս. Սարգիս եկեղեցում։

Երևանի թեմին պատկանում էին Երևանի, Նախիջևանի և Օրդուբադի զավատները։ Նախիջևանի Եւրազայի զավատակի և Ղարսի Դահանգի եկեղեցիները, Ղարաբաղի վիճակից կտրվում և այս մասը ընկնում է Տաթևի մետրոպոլիտութեանը յուր հոտով։ Այս թեմի առաջնորդը, վաղեմի սահմանագրութեամբ ինքը Պատրիարքն է, որը կառավարում է թեմը յուր յաջորդների ձեռքով, որոնք նստում են Երևանի, Նախիջևանի, Եւրազայի, Տաթևի և Ղարսի մեջ»¹⁷։

Կարսի շրջանը, սակայն, Երևանի թեմին է միանում հետագային, 1877—1878 թվականների ռուս-թուրքական պատերազմից հետո։

Ավելի ուշ, 1860 թվականին, Ս. Սարգիս եկեղեցու բակում, Հրազդանի գեղատեսիլ ափին, կառուցվում է Արարատյան թեմի

¹² «Ջամբոռ», էջ 33։

¹³ Մ. Քաղիաղյանց, «Ճանապարհորդութիւն ի Հայաստան», Երևան, էջ 125։

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 126։

¹⁵ Արիստակես Եպիսկոպոս Սնգրակյան, «Հովհաննէս եպիսկոպոս Շահխաթունյանցի կենսագրութիւնը», Ս. Պետերբուրգ, 1898, էջ 102։

¹⁶ Շահխաթունյանց, Բ, էջ 148։

¹⁷ Ներսէս վառդապետ Միլի-Փաւլյան, «Հայոց եկեղեցական իրավունք», Եւդի, 1903, էջ 690։

առաջնորդարանը, որին և կից կոնսիստորիան (գրագրանոցը)։

Երևանը, որպես Արարատյան թեմի կազմակերպական կենտրոն, առաջին անգամ հիշատակվում է 1837 թվականին։

Ըստ Շահաթունյանցի վկայությամբ, Ձորագյուղի Անապատում, Կաթողիկոսարանին

խորհրդարան և միան գրագրանոց (դիւանատուն), Այս եկեղեցի փոքրիկ յանուն Սրբոյն Գէորգայ... ուրանօր նստի այժմ արքեպիսկոպոս փոխանորդն թեմակալի»¹⁸,

1837 թվականին բացվում է Երևանի թեմական դպրոցը, որի պատմությունը գրել է Լեոն¹⁹,

ԵՐԵՎԱՆԻ Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆԱԿԻՆ ՓԱՅՏԱՍ ՍԵՂԱՆԸ

կից, Ս. Գևորգ եկեղեցում կենտրոնացնում են թեմի գրագրանոցը։

Այսպես Ձորագյուղի քաղաքիկ եկեղեցի կաթողիկոսական՝ զոր ի 1837 ամի յարդարեցին տեղի հոգևոր ատենի վիճակին Երևանայ՝ բաժանեալ յերկուս սենեակս՝ մին

Հաջորդ փոխանորդների օրով, կատարվում են մի շարք ոչ արմատական նորոգություններ Ս. Սարգիս եկեղեցում։

¹⁸ Շահաթունյանց, Բ, էջ 147.

¹⁹ Լեոն, «Պատմություն Երևանի հայոց թեմական դպրոցի» (1837—1918), Թիֆլիս, 1914, էջ 585.

Եկեղեցու նախկին խորանը և խաչկալը ժամանակին կառուցվել են խորեն արքեպիսկոպոս Մուրադբեկյանցի փոխանորդության օրով (1912)։

1954—1955 թվականներին, երջանկահիշատակ Գևորգ Զ Կաթողիկոսի օրով, Ս. Սար-

շատ աշխատանքներ կատարվեցին ինչպես մի շարք եկեղեցիներում, այդ թվում նաև Ս. Սարգիս եկեղեցում։ 1960 թվականին եկեղեցու տանիքի հին թիթեղները փոխվեցին նոր ցինկապատ թիթեղներով։ խորեն արքեպիսկոպոս Մուրադբեկյանի կողմից

ԵՐԵՎԱՆԻ Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՈՐ ԱՆՂԱՆԸ ՍՐԲԱՅԱՇ ՔԱՐԻՑ

գիս եկեղեցում կատարվում են հիմնական վերանորոգություններ։ Արկմտյան մասում կառուցվում է այժմյան վերնատունը 1954 թվականին։

Նորին Ս. Օծոթյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի զահակությունից հետո, շինարարական

կառուցված հին խաչկալը և սեղանը փոխարինվեցին նոր ֆիլզիտ սրբատաշ քարից խաչկալով և սեղանով, Մայր Աթոռի ճարտարապետ Ա. Գալիկյանի նախագծով։

Ս. Սարգիս եկեղեցու ավագ սեղանի ծախսը հոգացին տեղի և տիկին Արամ և Սաթև-

նիկ Կարապետյանները (Ռիչմոնդ, ԱՄՆ), որոնց շնորհակալություն ենք հայտնում: Արդեն վերջացել են ավագ սեղանի շինարարական աշխատանքները, որի կառուցողներն են հայր և որդի Պալյան Գևորգն ու նազարը, մասնակցությունը Կիրակոս Յափալյանի:

Ս. Սարգիս եկեղեցու կառուցման պատճառությունը տալուց հետո, անհրաժեշտ ենք համարում տալ նաև Արարատյան թեմի փոխանորդների գավազանագիրքը:

Հստ պատմական տվյալների, երևանի եկեղեցիները նախկինում ղեկավարվել են Ս. էջմիածնից եկած վարդապետներով՝ եպիսկոպոսներով: Ձեռքով Անապատ անուանեալ տեղում (Չորագյուղ — Վ. Վ. Տ.) նրատեր առանձին վարդապետ ունեւորաքեալ Աթոռոյ էջմիածնի յաղագս պահպանութեան տան Կաթողիկոսարանին և վերահասութեան ալլոց կալուածոց Աթոռոյն ալլոց և ջրաղացից եղելոց յայս քաղաք երևան. և տունալ էր նմա և երթեկացն Աթոռոյն ի սնունդ վարձք յառաջագոյն աստէն եղեալ կրպակացն, արդինք ջրաղացիցն որ ի ձորամիջի աստ, և յատկացեալ առանձին ալլոյ միոյ, և նուէրքն ըստ հոգեւոր մասի ի ժողովրդոց ալլոյ թաղի: Այլ ի փոխարկութեան իշխանութեանն նահանգիս ի 1827 ամի վերջացաւ և այն յաշորդութիւն վարդապետաց աստիքս²⁰:

Արեւելյան Հայաստանի Ռուսաստանին միացումով վերացվում է նաև Չորագյուղի վանահայրությունը և ստեղծվում է Երևանի թեմը: Առաջինը փոխանորդ է նշանակվում Զաքարիա եպիսկոպոս Գյուլասպյանցը:

Ուսումնասիրությունից և մեր ձեռքի տակ կղած աղբյուրներից (Հայկական ՍՍՌ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Երևանի պետական Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, ցուցակ № 19—20) պարզվում է, որ 1830 թվականից սկսվել է Երևանի կամ Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդներին են եղել հետևյալները:

1. Զաքարիա եպիսկոպոս Գյուլասպյանց, թիֆլիսեցի, 1830:

2. Հովհաննես եպիսկոպոս Շահխաթունյանց, 1834—1835:

3. Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Արզուիսյանց, թիֆլիսեցի, 1836:

4. Ստեփանոս վարդապետ Զոհրապյան, 1857:

5. Գրիգոր եպիսկոպոս Հովսեփյանց, վարդապատցի, 1860:

6. Մովսես եպիսկոպոս Մաղաքյան, գանձակեցի, 1862:

7. Սարգիս վարդապետ Տ. Գասպարյան, 1864:

8. Ստեփանոս եպիսկոպոս Զոհրապյան (վերստին), 1865:

9. Արեւ եպիսկոպոս Մխիթարյանց, վարդապատցի, 1866:

10. Հովհաննես եպիսկոպոս Արշարունի, 1866:

11. Մկրտիչ եպիսկոպոս Բարամյանց, երևանցի, 1866:

12. Սերոբեյ եպիսկոպոս Սմբատյանց, նախիջևանցի, 1868—1870:

14. Մկրտիչ եպիսկոպոս Բարամյանց (վերստին), 1870:

15. Նիկողայար արքեպիսկոպոս արնշեցի, 1871:

16. Գևորգ եպիսկոպոս Սուրենյանց (հետագային Գևորգ Ե կաթողիկոս), 1873—1880:

17. Սուքիաս եպիսկոպոս Պարզյանց, 1880—1890:

18. Գրիգոր եպիսկոպոս Գառնակերյանց, վարդապատցի, 1890:

19. Կյուրեղ եպիսկոպոս Սրապյան, կիեցի, 1892—1895:

20. Անանիա եպիսկոպոս Համազասպյան, երևանցի, 1895—1897:

21. Սուքիաս եպիսկոպոս Պարզյանց (վերստին), 1897—1903:

22. Կարապետ ծայրագույն վարդապետ Տեր-Մկրտչյան, 1903—1905:

23. Հուսիկ եպիսկոպոս Մովսիսյան, 1906—1910:

24. Խորեն եպիսկոպոս Մուրադբեկյան (հետագային Խորեն Ա Կաթողիկոս), 1910—1926:

25. Հակոբ ավագ քահանա Խաչվանքյան, 1926—1929:

26. Արտակ եպիսկոպոս Սմբատյան, 1930—1937:

27. Գևորգ արքեպիսկոպոս Զորեքչյան (հետագային Գևորգ Զ Կաթողիկոս), 1937—1945:

28. Փոխանորդությունը վարել է թեմական խորհուրդը, 1945—1957:

29. Վահան վարդապետ Տերյան, 1957 նոյեմբերից:

²⁰ Շահխաթունյանց, Բ, էջ 148:

